

Opressions entrecreuades

Adriana Tomatis Souverbielle (Perú)

Estudio de color, 2006 / 2007

Cortesia de l'artista.

<http://adrianatomatis.com/en/estudio-de-color/>

A la sèrie *Estudio de color*, Adriana Tomatis desplega una reflexió sobre les jerarquies invisibles que travessen les relacions de classe, raça i gènere. El títol funciona com una clau crítica: remet tant a la paleta pictòrica com a la categorització racialitzada que, històricament, ha situat les dones racialitzades — especialment les treballadores domèstiques — als marges de la visibilitat social. L'obra denuncia les bretxes interseccionals que configuren la intimitat domèstica: dones de color i d'origen popular, la presència de les quals és silenciada i estetitzada, cosa que reproduceix de manera subtil les violències de l'ordre colonial en la vida quotidiana.

Contextualització

La qüestió de com la coconstitució i l'entrecreuament de diferents sistemes de dominació donen lloc a situacions específiques d'opressió ha estat àmpliament abordada des dels feminismes negres (Jabardo et al., 2012). Aquests corrents de pensament s'inscriuen tant en el marc de les teories feministes com en el de les teories antiracistes, i sostenen que el sexisme, l'opressió de classe i el racisme estan estretament interrelacionats. Des d'aquesta perspectiva, no és possible dur a terme una anàlisi separada —paradigma monofocal— ni merament acumulativa —paradigma de les opressions múltiples— de la manera com aquests sistemes operen i produeixen formes concretes i contextualitzades d'opressió.

El moviment feminista negre va sorgir en la confluència —i també en la tensió— entre dos moviments històrics: l'abolicionisme i el sufragisme. Tot i tenir una presència rellevant en tots dos, la combinació de racisme i sexisme va acabar exclouent les dones negres d'aquests espais de lluita. Si bé l'anàlisi de les opressions entrecreuades s'ha hegemonitzat a Europa a partir de la teoria de la interseccionalitat, formulada per feministes i lesbianes negres als Estats Units, hi ha marcs teòrics i experiències de lluita que la precedeixen en gairebé un segle.

En aquest sentit, ja a la dècada de 1980, autors com bell hooks (1981) o Patricia Hill Collins (1989, 1991) van aportar reflexions fonamentals sobre l'articulació conjunta de les desigualtats produïdes per diferents sistemes d'opressió. Tanmateix, va ser a finals de la dècada de 1980 quan Kimberlé Crenshaw (1989) va encunyar i popularitzar el concepte d'interseccionalitat, dotant-lo d'un marc analític específic.

Per comprendre millor l'abast d'aquest gir analític, és útil contrastar-lo amb el desenvolupament del feminisme modern il·lustrat, articulat entorn de Simone de Beauvoir i la seva coneguda afirmació: «No es neix dona, s'arriba a ser-ho». Enfront d'aquesta formulació, els discursos de gènere del feminisme negre parteixen d'una experiència de negació i exclusió, expressada de manera paradigmàtica en la pregunta formulada per Sojourner Truth (*) a la Convenció pels Drets de les Dones d'Ohio l'any 1851: «Que no soc jo una dona?».

En aquest sentit, és imprescindible esmentar l'obra seminal *Mujeres, raza y clase* d'Angela Davis (1981), en què es desenvolupa una anàlisi pionera de com la relació entre capitalisme, raça i gènere va relegar les dones negres de l'economia de plantació a una posició social que no era confrontada pels feminismes de l'època. Prenent com a principal marc de referència la història colonial dels Estats Units, Davis mostra com les dones negres, des del període de l'esclavitud, han estat sotmeses a una forma específica d'explotació que combina l'opressió de gènere i l'explotació racial.

En la seva anàlisi, Davis sosté que l'opressió capitalista no es pot comprendre adequadament sense considerar la imbricació inseparable entre les dinàmiques de raça i gènere en la vida de les dones negres, les quals han experimentat formes de subjugació diferents tant de les dones blanques com dels homes negres. Des d'aquesta perspectiva, l'autora advoca per una concepció del feminisme que reconegui les múltiples formes d'opressió i explotació que afecten les dones negres i altres dones racialitzades en termes de gènere, raça i classe.

Un altre autor clau per a aquest enfocament és el sociòleg jamaicà Stuart Hall, qui, a partir de l'anàlisi de la societat britànica en el context de l'arribada de la migració postcolonial procedent del Carib, va aportar contribucions fonamentals per comprendre com la raça i els processos de racialització configuren l'experiència de classe de les noves poblacions migrants a la metròpoli (Hall, 1980, 1998, 2023).

En qualsevol cas, la força d'una anàlisi anticapitalista, feminista i antiracista —és a dir, d'un enfocament que entén que els sistemes de poder no es poden analitzar de manera separada— radica en la seva crítica a les teories reduccionistes o monofocals. Pel que fa al feminisme blanc, aquesta crítica s'articula en dues direccions principals. D'una banda, la invisibilització de les veus i experiències de les dones negres o racialitzades reforça les exclusions que aquestes pateixen. De l'altra, l'anàlisi separada de les causes i conseqüències del patriarcat i del racisme contribueix a una concepció universalista i reduccionista de les problemàtiques de les dones, afavorint l'homogeneïtzació de la subjectivitat femenina a partir de l'experiència de dones blanques, de classe mitjana i homosexuals.

De manera similar, en el cas del reduccionisme de classe, la crítica formulada per Hall i altres autors ha posat de manifest la manca d'atenció al racisme estructural i al paper del neocolonialisme en la configuració de les societats postindustrials contemporànies.

Exemples

Treball feminitzat i racialitzat en l'àmbit de la llar i les cures

Segons dades de l'Organització Internacional del Treball (OIT), el 80 % del treball domèstic remunerat a escala mundial recau en dones, cosa que equival aproximadament a seixanta-set milions de persones. Als països d'ingressos alts, el 66 % d'aquestes treballadores són migrants. D'aquesta manera, la feminització de la pobresa, la feminització del treball i la feminització de la migració convergeixen i s'articulen en una mateixa matriu de poder racial, imperial i de classe.

Aquesta intersecció es posa de manifest, per exemple, en les anàlisis de Selma James (2023) i Maria Mies (2019), que expliquen com el treball de les treballadores domèstiques migrants contribueix de manera directa a l'acumulació de riquesa de dones de classe mitjana i alta als països capitalistes avançats. Aquestes darreres s'«alliberen» de les tasques domèstiques i de cures — històricament no remunerades — per poder ascendir en l'escala professional i corporativa.

En aquest sentit, tal com assenyala Harsha Walia (2022), les treballadores domèstiques migrants es converteixen en «una solució colonial al “problema del treball domèstic”» per al capital global. Aquesta divisió racialitzada i explotadora del treball consolida jerarquies entre, d'una banda, dones blanques de classe mitjana i alta integrades en l'anomenada economia productiva i, de l'altra, dones migrants racialitzades de baixos ingressos, relegades a una economia de les cures infravalorada i mal remunerada.

Aquesta anàlisi posa de manifest les limitacions del paradigma de la feminització de la pobresa que, en centrar-se exclusivament en la bretxa salarial o en l'anomenat sostre de vidre, no aconsegueix explicar la intensificació de la pobresa en funció de coordenades racials i migratòries. El cas del treball domèstic migrant subratlla, així, la necessitat d'un enfocament que incorpori de manera explícita la interseccionalitat de raça, gènere i classe per comprendre les dinàmiques de desigualtat en el capitalisme contemporani.

Criminalització de la infància migrant

La idea d'infància està profundament associada a la noció de protecció. Tanmateix, aquesta associació no actua de manera universal. N'és un exemple clar la categoria juridicoadministrativa —i mediàticament reforçada— utilitzada per referir-se a la infància i l'adolescència que migra sense la companyia d'una persona adulta: **MENA**. Aquesta forma de categorització ha contribuït a excloure aquestes infàncies de l'imaginari hegemònic de la infància i, en conseqüència, de la suposada protecció que se li atribueix.

Aquest imaginari no afecta únicament la infància migrant, sinó també nens i nenes en situació de pobresa, de la comunitat gitana o d'altres grups racialitzats, que sovint són tractats com a subjectes sospitosos, perillosos o intrusos, especialment en contextos urbans i migratoris. Aquest cas il·lustra com una mirada monofocal, basada en una categoria universal i abstracta (*) de «nen» o «nena», és insuficient per comprendre les formes de violència —i fins i tot d'abandonament— institucional a què se sotmeten aquestes infàncies.

Racisme institucional i expulsió escolar de jovent racialitzat en contextos urbans

La comunitat autònoma de Catalunya fa anys que intenta fer front a les greus conseqüències de la segregació escolar. Durant molt de temps, aquest debat s'ha desenvolupat sense anomenar explícitament el racisme, fins que famílies organitzades i directament afectades han aconseguit fer-lo visible. En informes oficials i plans de xoc contra la segregació, la tendència ha estat privilegiar una anàlisi de caràcter socioeconòmic per explicar la configuració territorial de les poblacions i dels centres afectats.

Com a resultat, la distribució territorial de la infància a les escoles públiques de les zones més impactades per la segregació continua produint centres amb alts nivells de matrícula viva i aules d'educació infantil amb molt pocs —o cap— infants que parlin castellà o català. Alhora, a les etapes d'educació primària es reproduceix una segregació interna mitjançant grups de nivell que situen sistemàticament fills i filles de famílies migrants —hagin nascut al territori o fora d'aquest— en els nivells més baixos del sistema educatiu.

Aquest és un exemple clar de com una anàlisi monofocal de les polítiques públiques, centrada exclusivament en l'eix de classe, no ha aconseguit resoldre el problema de la segregació educativa ni abordar-ne adequadament les dimensions racials.

Activitat

«¿Acaso no soy una mujer?»

Objectius

- Comprendre què són i com operen les opressions entrecruades a partir d'una experiència històrica concreta.
- Reflexionar sobre com la raça, el gènere i la classe s'entrecruen en la producció de desigualtat.
- Visibilitzar veus històricament silenciades en els processos educatius.

Inici

Es projecta el discurs (enllaç disponible a l'apartat de recursos) o s'escriu a la pissarra un fragment del discurs pronunciat per Sojourner Truth:

«Jo he llaurat, he sembrat i he collit als graners sense que cap home em pogués superar.

I que no soc jo una dona?

Podia treballar tant com un home i menjar tant com ell quan tenia menjar.

I també suportar el fuet!

I que no soc jo una dona?

He donat a llum tretze fills i he vist vendre la majoria a l'esclavitud.

I quan vaig cridar amb el meu dolor de mare, ningú, llevat de Jesús, em va poder escoltar.

I que no soc jo una dona?»

(Fragment del discurs «¿Acaso no soy una mujer?», recollit a *Mujeres, raza y clase* d'Angela Davis).

Debat guiat

A partir de la lectura del fragment, es proposa un debat guiat a partir de les preguntes següents:

- Què està narrant Sojourner Truth en aquest discurs?
- Qui va ser Sojourner Truth i en quin context històric va intervenir?
- Què implicava ser una dona negra esclavitzada al segle XIX?
- Quines lluites polítiques coexistien en aquell moment (abolició de l'esclavitud i sufragi femení)?
- Van obtenir les dones negres el dret de vot al mateix temps que les dones blanques als Estats Units? Què va passar en altres contextos o països?

Activitat guiada

Es proposen les preguntes següents per al treball en grup:

- Quines injustícies va viure Sojourner Truth que altres dones blanques no experimentaven?
- Quines injustícies viuen avui algunes dones que altres no necessàriament afronten?
- Quines connexions es poden establir amb l'actualitat?
- Com es poden superar aquestes diferències per articular lluites comunes contra les injustícies de manera més sòlida i efectiva?

Cada grup anota les seves idees i les comparteix amb la resta de la classe.

A partir de les reflexions col·lectives, cada grup —o, si es considera oportú, de manera individual— redacta un breu discurs des d'un punt de vista que creui diversos eixos d'opressió (per exemple, el d'una dona migrant, una persona adolescent migrant, una persona trans, una persona empobrida, etc.), qüestionant la noció d'universal abstracte a partir de fórmules com les següents:

- «I que no soc jo una dona?»
- «I que no soc jo infància?»
- «I que no soc jo classe treballadora?»
- «I que no soc jo...?»

Tancament

Els textos es llegeixen en veu alta, simulant una convenció col·lectiva.

Recursos

Lectures

- Lugones, M. [María]. (2008). Colonialidad y género. *Tabula Rasa*, (9), 73–102. <http://www.scielo.org.co/pdf/tara/n9/n9a06.pdf>

Material audiovisual

- Reproducció del discurs de Sojourner Truth (*Ain't I a Woman?*) https://www.youtube.com/watch?v=V090_BhJw3Y (disponible en anglès)
- Reproducció del discurs de Sojourner Truth, subtítulat en castellà. <https://www.youtube.com/watch?v=fu9vjEmGFjU> (disponible en anglès)

- *Feminismo interseccional: un feminismo diverso*. Vídeo curt. <https://www.youtube.com/watch?v=ixOIUfPSI-E> (disponible en espanyol)
- Brizuela, F. Conferencia-clase en vídeo sobre los antecedentes y la genealogía de la interseccionalidad. https://www.youtube.com/watch?v=Z_Ur1kSV1_Y (disponible en espanyol)

Referències

- Crenshaw, K. W. [Kimberlé Williams]. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine (pp. 139–168). *University of Chicago Legal Forum*, 1.
- Davis, A. [Angela]. (1981 [2004]). *Mujeres, raza y clase*. Ediciones Akal.
- Hall, S. [Stuart]. (1980). Race, articulation and societies structured in dominance. A S. Hall (2018), *Essential essays* (Vol. 1). Duke University Press.
- Hall, S. [Stuart]. (1998). Subjects in history: Making diasporic identities. A S. Hall (2021), *Selected writings on race and difference*. Duke University Press.
- Hall, S. [Stuart], Critcher, C. [Chas], Jefferson, T. [Tony], Clarke, J. [John] i Roberts, B. [Brian]. (2023 [1979]). *Gobernar la crisis: Los atracos, el Estado y «la ley y el orden»*. Traficantes de Sueños.
- Hill Collins, P. [Patricia]. (1989). The social construction of Black feminist thought. *Signs*, 14(4), 745–773.
- Hill Collins, P. [Patricia]. (1991). On our own terms: Self-defined standpoints and curriculum transformation. *NWSA Journal*, 3(3), 367–381.
- Hooks, b. [bell]. (1981 [2020]). *¿Acaso no soy una mujer? Mujeres negras y feminismo*. Consonni.
- Jabardo, M. [María] (Ed.), Truth, S. [Sojourner], Wells, I. [Ida B.], Hill Collins, P. [Patricia], Davis, A. [Angela], Stack, C. [Carol], Carby, H. [Hazel], Parmar, P. [Pratibha], Ifekwunigwe, J. [Jayne] i Ang-Lygate, M. [Madeleine]. (2012). *Feminismos negros: Una antología*. Traficantes de Sueños.
- James, S. [Selma]. (2023 [2012]). *Sexo, raza, clase: Una perspectiva para vencer*. Traficantes de Sueños.
- Mies, M. [Maria]. (2019). *Patriarcado y acumulación a escala mundial*. Traficantes de Sueños.